

ДОСЛІДЖЕННЯ І РОЗВИТОК ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ТВОРЧОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Статтю присвячено дослідженню і розвитку психологічних особливостей творчої соціалізації старшокласників. Здійснено аналіз наукової літератури, що розкриває зміст поняття «творча соціалізація». Виявлено рівень розвитку складових соціалізації і творчого мислення старшокласників і доведено взаємозв'язок між ними. Виділено п'ять типів творчої соціалізації особистості. Проаналізовано структуру технології оптимізації творчої соціалізації старшокласників і доведено її ефективність.

Ключові слова: соціалізація, творче мислення, творча соціалізація особистості, психологічні особливості, технологія.

Сторож Е. В. Исследование и развитие психологических особенностей творческой социализации старшеклассников. Стаття посвящена исследованию и развитию психологических особенностей творческой социализации старшеклассников. Осуществлен анализ научной литературы, которая раскрывает содержание понятия «творческая социализация». Обнаружен уровень развития составляющих социализации и творческого мышления старшеклассников и доказана взаимосвязь между ними. Выделено пять типов творческой социализации личности. Проанализирована структура технологии оптимизации творческой социализации старшеклассников и доказана её эффективность.

Ключевые слова: социализация, творческое мышление, творческая социализация личности, психологические особенности, технология.

Storozh O. V. Investigation and Development of Psychological Peculiarities of Senior Pupils' Creative Socialization. The article is devoted to the studying and development of psychological peculiarities of creative socialization of senior pupils. Analysis of scientific literature showing the meaning of the concept «creative socialization» has been carried out. The level of development of socialization and creative thinking components of senior pupils is revealed and interconnection between them is proved. Five types of personality's creative socialization are outlined. The structure of the technique of optimization of creative socialization of senior pupils has been analyzed and its effectiveness has been proved.

Key words: socialization, creative thinking, creative socialization of personality, psychological peculiarities, technology.

Постановка наукової проблеми та її значення. Людству як роду властива творчість, яка в різні історичні епохи реалізується різною мірою. Особистість є структурною одиницею суспільства, яке

створює певні об'єктивні умови для її творчих проявів. Та сама особистість здатна до творчого перетворення світу, бо на її рівні формуються й реалізуються дійсні людські можливості, з яких у підсумку складаються можливості суспільства. Перехід від суспільства до особистості в розгляді творчого потенціалу, розвитку її творчого мислення передбачає також аналіз різних потенціалів, виявлення співвідношення і взаємозв'язку між ними. Аналіз творчого потенціалу особистості, зокрема старшокласників, не був би повним без урахування ще одного дуже важливого й маловивченого аспекту цієї проблеми: показником соціальної ефективності реалізації творчого потенціалу особистості слід вважати як її творчі досягнення в конкретному виді діяльності, так і досягнутий рівень життєтворчої культури у власному житті. Таким чином, будь-яка конструктивна творча праця з наявністю творчого продукту становить реалізацію особистості в контексті власного і суспільного життя, що призводить до творчої соціалізації особистості.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Зазначено, що провідні психологічні концепції і моделі соціалізації особистості сформувалися зарубіжними й вітчизняними вченими у руслі трьох основних підходів: *культурантропології* (Ф. Боас, В. Малиновський, М. Мід та ін.), *соціології* (Дж. Дьюї, Е. Дюркгайм, В. Кукартц та ін.) і *психології* (Г. М. Андреева, Л. С. Виготський, Д. Б. Ельконін, Л. Колберг, А. Маслоу, В. В. Москаленко, Г. Олпорт, Ж. П'яже, К. Роджерс, Дж. Роттер, З. Фройд, В. Т. Циба та ін.). Теоретичний аналіз наукових досліджень з проблеми соціалізації особистості показав, що соціалізацію розуміють як процес засвоєння, набуття й активного відтворення індивідом соціального досвіду, групових норм, знань, цінностей, компетентності, системи соціальних ролей, зв'язків і відносин в умовах невизначених соціальних ситуацій, що призводить до систематизації, конструювання, інтегрування індивідом образу світу, в результаті чого формується соціальна лабільність як головний результат соціалізації, в якій здійснюється творча діяльність людини, її самовизначення [1; 9].

Досліджуючи основні підходи до проблем творчого мислення ми виявили, що поняття «*творче мислення*» виступає синонімом *продуктивного, креативного, латерального, конструктивного, евристичного мислення* (Д. Б. Богоявленська, Е. де Боно, А. Б. Брушлінський, Ф. Вільямс, Дж. Гілфорд, Л. Я. Дорфман, Л. Б. Єрмолаєва-Томіна, З. І. Калмикова, О. І. Кульчицька, О. М. Матюшкін, В. О. Моляко,

В. В. Рагозіна, П. Торренс, О. Є. Тунік та ін.). *Творче мислення* виконує як продуктивну (нешаблонну продуктивну, дивергентну, асоціативну), так і репродуктивну (стереотипну, шаблонну, конвергентну) функції. До головних складових (ознак, критеріїв, параметрів, властивостей, особливостей тощо) творчого мислення відносяться: образна і вербальна швидкість, гнучкість, оригінальність і деталізація мислення тощо [4; 7].

Науковий аналіз розкриває також взаємозв'язок процесів соціалізації і творчого мислення, який відображається в поняттях «*творча адаптація*», «*життєтворча адаптованість*». Сутність процесу *творчої адаптації* полягає у змінах і самозмінах, перебудовах соціальних ситуацій на підставі незахисних адаптивних механізмів та створення умов для нової цілеспрямованої, продуктивної, творчої діяльності, яка приймається і позитивно оцінюється соціумом; тобто нова швидка й оригінальна адаптація до швидкоплинного навколишнього світу (А. А. Налчаджян, К. Роджерс, В. М. Ямницький) [1; 9].

Аналіз новітніх досліджень взаємозв'язку двох процесів: соціалізації і творчого мислення дозволив виокремити поняття «творчої соціалізації», яке недавно з'явилося у вітчизняних (О. А. Туріна) і зарубіжних (Л. В. Коломийченко) дослідженнях. Суть процесу *творчої соціалізації* виражається у найвищому шаблі соціалізації людини в середовищі: активне входження особи у світ суспільства шляхом творчо-перетворюючої дії задля позитивної зміни в процесі освоєння традицій, норм і цінностей культури [9].

Мета – представити емпіричне дослідження психологічних особливостей творчої соціалізації старшокласників і зміст технології оптимізації творчої соціалізації особистості старшокласника.

Методи. Для розв'язання поставлених завдань та перевірки гіпотези було використано комплекс *теоретичних методів*: узагальнення, моделювання; *емпіричних методів*: тестування, спостереження, проєктивні методи, метод експертної оцінки, констатувальний і формувальний експерименти; *статистичних методів*: непараметричні методи відмінностей, методи кореляційного, факторного, кластерного аналізу з наступною якісною інтерпретацією та змістовим узагальненням [2; 3; 8].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У емпіричному дослідженні брало участь 411 старшокласників, яких можна об'єднати у групи за такими характеристиками: за *статтю* – 43,8 % хлопців і 56,2 % дівчат; за *віком* –

66,4 % 15-річних, 32,6 % 16-річних і 1 % 17-річних старшокласників; за типом навчального закладу, в якому вони навчаються – 60,1 % звичайний, 39,9 % спеціалізований тип навчального закладу.

Перший етап емпіричного дослідження був спрямований на виявлення складових соціалізації і творчого мислення старшокласників. Із цією метою був використаний непараметричний метод Манна-Вітні для незалежних вибірок.

Під час реалізації констатувального дослідження виявлено середній рівень вираженості показників складових *соціалізації* старшокласників, що свідчить про їх адаптивність, зокрема, вміння приймати себе і оточуючих такими, які вони є, відчувати комфортність у більшості життєвих ситуаціях, бути відповідальними і вірити в свої сили. Більшість досліджуваних у конфліктних ситуаціях не пред'являють зовнішніх чи внутрішніх звинувачень, а намагаються вирішити їх конструктивно. Для старшокласників характерно перебувати в центрі уваги і отримувати визнання оточуючих, що виховує у них схильність до ризику, допитливість, прагнення будувати різноманітні способи вирішення життєвих задач за допомогою уяви. Виявлено, що рівень вираженості показників складових соціалізації вищий у старшокласників *спеціалізованого навчального закладу* – як у дівчат, так і у хлопців.

У процесі дослідження також виявлено середній рівень вираженості показників складових *творчого мислення* старшокласників, що підтверджує закономірність розвитку творчості у період старшого шкільного віку, коли на основі загальної формується спеціальна творчість, пов'язана з певною сферою активності людини. Старшокласникам властива здатність до творчості у повсякденному житті, вони можуть швидко переключатися з однієї сфери діяльності на іншу, створюючи оригінальні продукти. Виявлено, що рівень вираженості показників складових творчого мислення вищий у старшокласників *спеціалізованого навчального закладу* – як у дівчат, так і у хлопців [3; 8].

На *другому етапі* емпіричного дослідження було виявлено взаємозв'язок між складовими соціалізації і творчого мислення старшокласників. З цією метою був використаний коефіцієнт лінійної кореляції Пірсона.

Отримані результати свідчать, що між складовими *соціалізації* і *творчого мислення* старшокласників існують виражені кореляційні зв'язки в межах статистичної значущості $p < 0,05$, $p < 0,01$, $p < 0,001$.

Визначено, що цей взаємозв'язок найбільше проявляється у дівчат *спеціалізованого типу закладу*. Отримані кореляційні зв'язки відображають достатньо високий рівень соціальної адаптації окремих старшокласників, розвитку творчого мислення, емоційної стабільності, впевненості у собі, ризикованості, багатой уяви, складності підходу до поставленої задачі, гнучкості реакцій на будь-які ситуації, допитливості, підтримки і поваги однокласників, відповідальності у знаходженні оригінальних рішень в сфері побутових, навчальних, суспільних задач, прийняття себе й інших такими, які вони є тощо [3; 8].

Третій етап емпіричного дослідження мав на меті з'ясування типів творчої соціалізації старшокласників. З цією метою були використані методи факторного і кластерного аналізу.

На підставі процедури факторного аналізу було отримано чотири фактори за показниками складових соціалізації старшокласників: *соціально-статусне визнання; набуті творчі характеристики; соціально-психологічна адаптація; соціально-адекватне задоволення потреб*; і три фактори за показниками складових творчого мислення старшокласників: *вербальне творче мислення; образне оригінальне мислення; образне творче мислення*. Означені фактори, на нашу думку, емпірично підтверджують пропоновану структуру теоретичного конструкту складових соціалізації і творчого мислення старшокласників [2; 3; 6; 8; 9].

На основі кластерного аналізу було виділено *5 типів творчої соціалізації старшокласників*: «соціально-нетворчо пасивний тип соціалізації» – 32,3 % (характеризується пасивним пристосуванням до соціального середовища на рівні конформності); «соціально-нетворчо адаптивний тип соціалізації» – 24,3 % (характеризується соціальною адаптацією і задоволенням первинних потреб); «соціально-творчо неадаптивний тип соціалізації» – 17,8 % (характеризується соціальною дезадаптацією і проявом творчої реалізації задля зниження тривожності або агресивності); «соціально-творчо проміжний тип соціалізації» – 17,8 % (характеризується соціальною адаптацією і проявом творчої реалізації на рівні соціально прийнятих ідей); «соціально-творчо успішний тип соціалізації» – 7,8 % (характеризується успішною соціальною адаптацією і творчою реалізацією в суспільстві на рівні самоактуалізації). Таким чином, у ході дослідження було підтверджено гіпотезу про те, що існує зв'язок між складовими соціалізації і творчого мислення старшокласників з певними їх соціально-демографічними характеристиками і типом навчального закладу, який до-

зволяє виявити і обґрунтувати *психологічні особливості творчої соціалізації старшокласників* (соціально-статусне визнання, набуті творчі характеристики, соціально-психологічна адаптація, соціально-адекватне задоволення потреб, вербальне творче мислення, образне оригінальне мислення, образне творче мислення). Той факт, що до *соціально-творчо успішного типу соціалізації старшокласників* увійшло лише 7,8 % досліджуваних (3,3 % хлопців і 11,3 % дівчат; 7,3 % старшокласників віком 15 років і 9 % – віком 16 років; 4,9 % старшокласників із звичайного і 12,2 % – із спеціалізованих типів закладів) дає підстави для створення технології оптимізації творчої соціалізації старшокласників [2; 3; 7; 8].

Четвертий етап дослідження мав на меті проведення формувального експерименту. Для проведення формувального експерименту ми залучили старшокласників із загальноосвітнього і спеціалізованого навчального закладу і створили 5 *експериментальних груп* (ЕГ) – 75 дітей і 5 *контрольних груп* (КГ) – 77 дітей. У експериментальній групі впроваджувалася спеціальна технологія оптимізації творчої соціалізації старшокласників. Загалом в експерименті взяли участь 152 старшокласники.

Спираючись на роботи таких вчених, як М. А. Алієва, Г. С. Альтшуллер, А. В. Горальський, А. Г. Грецов, І. В. Дубровіна, В. Ф. Калощин, Л. М. Карамушка, О. В. Костюченко, В. О. Моляко, Н. І. Пов'якель, О. О. Реан, Р. О. Семенова, Ю. Г. Тамберг, Н. Ю. Хрящева, В. М. Ямницький та інші й, враховуючи результати констатувального експерименту, нами була розроблена спеціальна технологія, спрямована на оптимізацію творчої соціалізації старшокласників [2; 4–7; 10; 11].

В основі технології лежать 3 *основні змістові модулі*: інформаційно-пізнавальний; діагностичний; корекційно-розвивальний. Континуум завдань в основі змістових модулів допускав виокремлення у структурі системи психологічного впливу трьох послідовних рівнів: *проблемно-адаптаційний; рефлексивно-творчий; творчо-адаптаційний*. Кожен рівень тренінгу передбачав тематичні модулі: **соціально-адаптаційний** (мета: усвідомлення інформаційних позицій успішної соціалізації особистості; дослідження внутрішніх конфліктів під час взаємодії з оточуючими; оволодіння необхідними прийомами виходу з фрустраційних ситуацій; розвиток соціального мислення; поліпшення соціометричного статусу); **особистісний** (мета: усвідомлення цілісності індивідуального розвитку особистості; опанування основними

прийомами особистісного зростання); **комунікативно-емоційний** (мета: усвідомлення важливості розвитку комунікативних навичок і емоційного забарвлення при взаємодії з оточуючим світом); **соціально-активний** (мета: усвідомлення соціальної і статево-рольової самоідентифікації; встановлення соціальних і міжособистісних відносин); **психофізіологічний** (мета: усвідомлення способів саморегуляції психофізіологічного стану); **рефлексивно-усвідомлювальний** (мета: усвідомлення себе й інших шляхом саморефлексії; розвиток позитивного мислення); **творчо-розвивальний** (мета: усвідомлення творчості у собі та її розвиток; активізація творчого мислення; індивідуальна та групова творча робота над вирішенням начальних і життєво-соціальних задач); **інтеграційний** (мета: усвідомлення ролі механізмів адаптованості й творчості в житті особистості; інтеграція набутого досвіду в цілісну систему взаємодії із світом); **життєтворчо-соціальний** (мета: усвідомлення і програвання життєтворчих соціальних ситуацій і перенесення їх у реальне життя) [2; 4–7; 10; 11].

У свою чергу кожен із модулів реалізувався через систему спеціальних інтерактивних технік (міні-лекції; релаксаційні техніки, метод ТРВЗ, КАРУС, метод вільних асоціацій, евристичні запитання тощо) [2; 4–11].

Обсяг психологічної підготовки – 60 год (30 занять по 2 год). Періодичність і тривалість проведених тренінгових занять була зумовлена особливостями змісту програми та тривалістю навчального сезону в загальноосвітніх навчальних закладах.

Використання такої структури технології дало можливість реалізувати в процесі психологічної оптимізації такі *психологічні умови творчої соціалізації* старшокласників: а) впровадження системи знань про роль успішної соціалізації і творчої реалізації особистості в суспільстві; б) оволодіння методами діагностики рівнів розвитку соціалізації і творчого мислення особистості; в) оволодіння засобами та прийомами розвитку й вдосконалення процесу соціалізації і творчого мислення у життєтворчості старшокласника.

Відповідно до поставлених завдань і враховуючи результати факторного аналізу констатувального експерименту, ми виділили сім основних критеріїв оцінки ефективності впровадження технології: *соціально статусне визнання* (ступінь досягнення позитивного суспільного визнання у сфері навчання, складних життєвих обставинах і творчості); *набуті творчі характеристики* (ступінь розвитку і набу-

тя нових творчих рис); *соціально-психологічна адаптація* (ступінь успішної соціальної адаптації в усіх сферах життя); *соціально-адекватне задоволення потреб* (ступінь безконфліктного задоволення потреб у суспільному житті, легке подолання фрустрації); *вербальне творче мислення* (ступінь розвитку вербальної швидкості, гнучкості й оригінальності мислення); *образне оригінальне мислення* (ступінь розвитку оригінальних ідей, підходів і рішень у буденній та соціальній ситуації); *образне творче мислення* (ступінь розвитку образної швидкості, гнучкості, оригінальності й деталізації мислення).

Під час формувального експерименту нами було зроблено *два діагностичні зрізи* в експериментальній та контрольній групах: до початку та після впровадження технології. Для визначення рівня впливу розробленої нами технології на учасників тренінгу ми використали непараметричний статистичний метод відмінностей для залежних вибірок Т-Вілкоксона.

Результати порівняльного аналізу першого і другого діагностичних зрізів в експериментальній групі показали статистично значущий характер відмінностей ($p < 0,001$) за всіма критеріями. У контрольній групі старшокласників зафіксовано статистично значущий характер відмінностей ($p < 0,05$) лише за окремими критеріями розвитку: *соціально-психологічної адаптації*, *соціально-адекватного задоволення потреб*, *образного оригінального мислення* і *образного творчого мислення* [3; 8].

Отримані результати дають підстави стверджувати, що розроблена нами технологія сприяє оптимізації психологічних особливостей творчої соціалізації старшокласників. Вона дозволяє отримати знання, сформувані, розвинути складові соціалізації і побудувати конструктивні адаптаційні стратегії, здійснити перехід від станів дезадаптованості, тимчасової ситуативної адаптованості до стану стійкої ситуативної й загальної адаптованості. Також запропонована технологія дає можливість розвинути складові творчого мислення: швидкість, гнучкість, оригінальність і деталізацію; розкрити творчий потенціал і реалізувати його в різноманітних сферах життя; активізувати незахищені адаптаційні механізми психіки і перейти до стану творчої соціалізації особистості [2–7; 10; 11].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, ми експериментально довели, що існує зв'язок між складовими соціалізації і творчого мислення старшокласників з певними їх соціально-демографічними характеристиками і типом навчального

закладу, який дозволяє виявити і обґрунтувати *психологічні особливості творчої соціалізації старшокласників*. Встановили, що творча соціалізація старшокласників – це процес стійкої, загальної адаптованості на підставі активізації незахисних адаптаційних механізмів психіки, що призводить до систематизації, конструювання, інтегрування старшокласником образу світу, структурним компонентом якого є уявлення про самого себе як частину цього світу, який тісно пов'язаний із детермінуючими складовими творчого мислення, що проявляється у майстерності, винахідливості й творенні нових і корисних продуктів діяльності, а також у соціальній лабільності, в якій здійснюється творчість старшокласника, його самовизначення.

Розроблена нами технологія сприяє оптимізації психологічних особливостей творчої соціалізації старшокласників. Вона дозволяє отримати знання, сформувані, і розвинути як складові соціалізації, так і складові творчого мислення особистості в процесі творчої діяльності.

Здійснене дослідження відкриває перспективи для подальшої розробки та вивчення проблеми *творчої соціалізації особистості* у різних вікових категоріях та будь-яких соціальних сферах життя людини. Автор вбачає їх у розробці моделі психологічного консультування творчої молоді, а також у створенні програми підготовки шкільних психологів до надання психологічної допомоги дітям різних вікових категорій з проблеми творчої соціалізації у сучасному інформаційному суспільстві.

Список використаної літератури

1. Авер'янова Г. М. Особливості соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства / Г. М. Авер'янова, Н. М. Дембицька, В. В. Москаленко. – К. : ППП, 2005. – 307 с.
2. Алиева М. А. Я сам строю свою жизнь / М. А. Алиева, Т. В. Гришанович, Л. В. Лобанова и др. ; под ред. Е. Г. Трошихиной. – СПб. : Речь, 2001. – 216 с.
3. Бююль А. SPSS: искусство обработки информации: анализ статистических данных и восстановление скрытых закономерностей : пер. с нем. / Ахим Бююль, Петер Ефель. – СПб. : ДиаСофтЮП, 2002. – 608 с.
4. Горальський А. Тренінг творчості у групі / А. Горальський // Обдарована дитина. – 2000. – № 5. – С. 30–36.
5. Грецов А. Г. Тренинг креативности для старшеклассников и студентов / А. Г. Грецов. – СПб. : Питер, 2007. – 208 с.
6. Зельцерман Б. Учись! Твори! Развивайся! : игры для развития мышления, речи, общения, творчества / Б. Зельцерман, Н. Рогалева. – Рига : Эксперимент, 2000. – Ч. 1. – 116 с.

7. Моляко В. А. Психологическая система творческого тренинга «КАРУС» / В. А. Моляко. – Киев : Знание, 1996. – 44 с.
8. Наследов А. Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных : учеб. пособие / А. Д. Наследов. – СПб. : Речь, 2004. – 392 с.
9. Сторож О. В. Теоретичний аналіз проблеми соціалізації особистості з різним рівнем розвитку творчого мислення / О. В. Сторож // Актуальні проблеми психології. Т. 1. Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія / за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. – К. : А.С.К., 2009. – Ч. 23. – С. 175–187.
10. Сторож О. В. Формування успішної соціалізації дітей раннього юнацького віку з різним рівнем розвитку творчого мислення / О. В. Сторож // Актуальні проблеми психології: Психологія обдарованості : зб. наук. пр. / за ред. С. Д. Максименка, Р. О. Семенової. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – Т. 6, вип. 4. – С. 188–201.
11. Ямницький В. М. Розвиток життєтворчої активності особистості : практикум / В. М. Ямницький. – Одеса : ПНЦ АПН України ; СВД М. П. Черкасов, 2008. – 249 с.